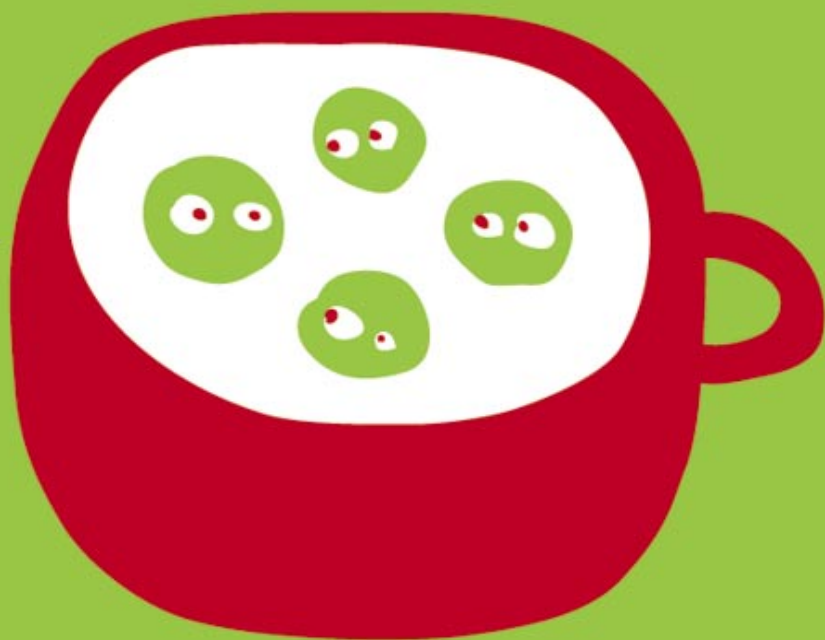

Sociologie životního způsobu

Helena Kubátová

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude **trestně stíháno**.

Používání elektronické verze knihy je umožněno jen osobě, která ji legálně nabyla a jen pro její osobní a vnitřní potřeby v rozsahu stanoveném autorským zákonem. Elektronická kniha je datový soubor, který lze užívat pouze v takové formě, v jaké jej lze stáhnout s portálu. Jakékoliv neoprávněné užití elektronické knihy nebo její části, spočívající např. v kopírování, úpravách, prodeji, pronajímání, půjčování, sdělování veřejnosti nebo jakémkoliv druhu obchodování nebo neobchodního šíření je zakázáno! Zejména je zakázána jakákoliv konverze datového souboru nebo extrakce části nebo celého textu, umísťování textu na servery, ze kterých je možno tento soubor dále stahovat, přitom není rozhodující, kdo takovéto sdílení umožnil. Je zakázáno sdělování údajů o uživatelském účtu jiným osobám, zasahování do technických prostředků, které chrání elektronickou knihu, případně omezují rozsah jejího užití. Uživatel také není oprávněn jakkoliv testovat, zkoušet či obcházet technické zabezpečení elektronické knihy.

Copyright © Grada Publishing, a.s.

PhDr. Helena Kubátová, Ph.D.

SOCIOLOGIE ŽIVOTNÍHO ZPŮSOBU

Vydala Grada Publishing, a.s.
U Průhonu 22, 170 00 Praha 7
tel.: +420 234 264 401, fax: +420 234 264 400
www.grada.cz
jako svou 3877. publikaci

Odpovědná redaktorka PhDr. Alice Dudáková
Sazba a zlom Milan Vokál
Návrh a realizace obálky Denisa Kokošková
Počet stran 272
Vydání 1., 2010

Vytiskly Tiskárny Havlíčkův Brod, a. s.
Husova ulice 1881, Havlíčkův Brod

Recenzoval:
Mgr. František Znebežánek, Ph.D.

© Grada Publishing, a.s., 2010

ISBN 978-80-247-2456-0 (tištěná verze)
ISBN 978-80-247-6944-8 (elektronická verze ve formátu)
© Grada Publishing, a.s. 2011

Obsah

Úvod	9
1. Předmět sociologie životního způsobu	11
1.1 Pojmy, kterými se vyjadřuje způsob života	12
1.1.1 Životní způsob, životní styl, životní sloh	13
1.1.2 Životní úroveň a kvalita života	20
1.2 Subjekt způsobu života	22
1.2.1 Společnost jako souhrn životních podmínek	22
1.2.2 Sociální skupina jako subjekt způsobu života	23
1.2.3 Jednotlivec jako subjekt způsobu života	28
2. Teorie životního způsobu	38
2.1 Strukturální funkcionalismus	38
2.1.1 Konformní životní způsob	38
2.1.2 Hédonistický životní způsob	43
2.1.3 Deviantní životní způsoby	48
2.2 Interakcionismus	50
2.2.1 Alternativní životní způsoby a osobnost	51
2.2.2 Sociálněpsychologický model dosahování statusu ..	58
2.3 Postpragmatismus: paradoxní životní styly	59
2.3.1 Liberálně-ironické životní styly	59
2.3.2 Buržoazně-bohémský životní styl	61
2.4 Postmarxismus: třídní životní styly	62
2.4.1 Karel Marx a ekonomizující pojetí způsobu života ..	62
2.4.2 Max Weber a životní styl jako status	66
2.4.3 Pierre Bourdieu a třídní životní styly	69
2.5 Postmodernismus: hédonistické životní styly	74
2.5.1 Individualistický hédonismus	75
2.5.2 Hédonistické spolubytí	76

3. Proměny způsobu života	85
3.1 Kulturní rámce životního způsobu: proměny etiky	86
3.1.1 Od protestantské etiky k organizační etice	86
3.1.2 Od organizační etiky k nové protestantské etice	88
3.1.3 Od etiky povinnosti k etice zodpovědného individualismu	97
3.2 Sociální determinanty životního způsobu: proměny sociální struktury	102
3.2.1 Od pevnosti k tekutosti	102
3.2.2 Od sociálních tříd k atomizaci	104
3.3 Biografie a životní dráha	106
3.3.1 Identita a biografie	106
3.3.2 Životní dráha	109
4. Smysl života a spotřební život	117
4.1 Fenomenologická interpretace smyslu života	118
4.1.1 Život jako volba z rozvržených možností	118
4.1.2 Život jako úkol	123
4.1.3 Kvalita života	126
4.1.4 Smysl života versus konzumní životní postoje	128
4.2. Spotřební život	130
4.2.1 Masová konzumní společnost a konzumní životní styly	130
4.2.2 Narcistické životní styly	136
4.2.3 Buržoazně-bohémská spotřeba	138
5. Prostor a čas a způsob života	146
5.1 Vztah prostoru a času v současných moderních společnostech	146
5.1.1 Časoprostorové odpojení a nové spojení	146
5.1.2 Prostor a čas jako nové dimenze stratifikace	150
5.2 Mezi pospolitostí a společností	152
5.2.1 Odumírání pospolitosti	152
5.2.2 Návrat k pospolitosti: hédonistické spolubytí	154
5.2.3 Návrat k pospolitosti: paradoxní hledání domova	157
5.3 Venkovský a městský způsob života	160
5.3.1 Venkovský způsob života	160
5.3.2 Městský způsob života	169

6. Móda, luxus a způsob života	186
6.1 Móda a luxus podle tříd	186
6.1.1 Historie luxusního životního způsobu	186
6.1.2 Thorstein Veblen a role bohaté zahálčivé třídy	189
6.1.3 Georg Simmel a role střední třídy	194
6.1.4 Pierre Bourdieu: třídní styly a vkus	196
6.2 Móda a luxus v postmoderní společnosti	200
6.2.1 Demokratizace módy	200
6.2.2 Demokratizace luxusu	207
6.3 Módní trendy v odívání a v jídle	210
6.3.1 Vyšla móda z módy?	210
6.3.2 Od strachu z hladu ke strachu z jídla	214
7. Generace, gender a způsob života	220
7.1 Generační aspekty způsobu života	220
7.1.1 Vymezení generace: nesoučasnost současníků	220
7.1.2 Životní styly dnešní mládeže	224
7.1.3 Mezigenerační konflikt a mezigenerační spojenectví	227
7.2 Genderové aspekty způsobu života	229
7.2.1 Vymezení genderu	229
7.2.2 Symbolická nadvláda mužů	230
7.2.3 Demokratizace ženství	234
Biografická příloha	242
Glosář odborných výrazů	253
Použitá literatura	264
Rejstřík jmenný a věcný	269

Úvod

Tato učebnice pojednává o životě z hlediska sociologického. Sociologické hledisko znamená, že ačkoliv pojednává o životě každého, nepojednává o životě nikoho konkrétního. V této učebnici se proto nikdo tak úplně nenajde, a přesto si občas každý z vás řekne – to je přesně ono, tak žiji já. Ale jindy si řekne – to není o mně.

Učebnicí prochází několik červených nití. První červená nit je obsahová, ty ostatní jsou formální. Obsahovou červenou nití je modernizace společnosti. Modernizací se v této učebnici rozumí demokratizace a individualizace. Někdy se jí rozumí také racionalizace, ale jindy iracionalizace. Někdy je chápána jako rozvolňování sociálních struktur a kulturních rámců. Jak je to možné? Je tomu tak proto, že v sociologii existují různé názory na to, co je moderní společnost a co je hlavním rysem jejího vývoje. Proto o sociologii říkáme, že je *multiparadigmatická**. Jste-li zvědaví, jak je možné, že na společnost neexistuje jeden názor, jedna teorie, pak jste těmi nejlepšími adepty na čtení této učebnice.

Formální červené nitě jsou v učebnici tři. První nit jste již mohli vidět, pokud jste si povšimli hvězdičky v předchozím odstavci. Tato hvězdička odkazuje do **Glosáře odborných výrazů**, který je zařazen na konci knihy. Glosář zahrnuje krátké vysvětlení odborných výrazů, které se vyskytují v textu. Při svém prvním výskytu v textu každé kapitoly jsou příslušné odborné výrazy označeny hvězdičkou (*) a napsány kurzivou. Většina odborných výrazů je vztažena také k jiným odborným výrazům uvedeným v *Glosáři*.

Druhou formální červenou nití je **Biografická příloha**. V této příloze se můžete krátce seznámit s některými z autorů, kteří se v učebnici vyskytují. Jméno a příjmení autora je při prvním výskytu v textu každé kapitoly také označeno hvězdičkou (*). V Biografické příloze nejsou uvedena všechna díla uvedených autorů, vybírala jsem ta, o kterých soudím, že jsou klíčová. Díla jsou uvedena s originálním názvem a rokem prvního vydání, vyšla-li kniha česky, uvedla jsem rovněž její český název a rok prvního vydání. V *Glosáři odborných výrazů* jsou také uvedena jména autorů. Ta, která lze najít také v Biografické příloze, jsou rovněž označena

hvězdičkou. Lze tedy říci, že Glosář odborných výrazů a Biografická příloha jsou spolu vzájemně provázány a jsou samozřejmě také provázány s jednotlivými kapitolami učebnice.

Třetí formální červenou nití je vzájemná provázanost obsahu jednotlivých kapitol. V každé kapitole jsou odkazy na další kapitoly, ve kterých se daný problém probírá, například z jiného aspektu nebo podrobněji, a odkazy na předchozí kapitoly, ve kterých se o problému již mluvilo, ale v jiné souvislosti. Někteří autoři, například *Pierre Bourdieu** nebo *Gilles Lipovetsky** nás provázejí celou učebnicí. Na základě problému, který se v dané kapitole řeší, je vždy zdůrazněn příslušný aspekt jejich teorie.

Každá kapitola začíná **Uvedením do problému**, jehož cílem je blíže vymezit obsah kapitoly, a končí **Závěry**, ve kterých stručně shrnují základní probírané poznatky. Protože jsem typ, který se dobře učí na základě různých schémat a tabulek, zařadila jsem i pro vás rubriku **V kostce**, ve které se pokouším o převedení základních závěrů do tabulkové podoby. Zavedením rubriky **Souvislosti** jsem se pokusila dokumentovat problémy probírané v dané kapitole úryvky textů z denního tisku, z krásné literatury apod. Informace z této rubriky by vám mohly posloužit k nastartování a rozvíjení vaší představivosti. Každá kapitola končí rubrikou **Kde se dozvíte více?** Jsou v ní obsaženy odkazy na další odbornou i populární literaturu, na beletrii, ale také na internetové portály a další dokumenty.

Na rozdíl od této učebnice, která má několik červených nití, moderní společnost žádnou červenou nit nemá. Rozvíjí se příliš rychle, je neusazená, protože rychlost změn neumožňuje sedimentaci jejích norem a hodnot. Neusazené jsou také způsoby života. Ani tím, že se o způsobech života v takové společnosti napíše knížka, kterou se vine dokonce několik červených nití, nedosáhne se toho, aby červenou nit měla také společnost. A vlastně by bylo dost podivné, kdyby to bylo možné.

Věřím, že tato kniha pro vás bude inspirací na cestě za poznáním moderní společnosti a moderních způsobů života.

1. Předmět sociologie životního způsobu

Uvedení do problému

Předmětem sociologie životního způsobu je způsob života. Tato věta by byla banální pouze v případě, pokud by se sociologové shodovali v tom, co je způsob života. V sociologii však taková shoda nepanuje. To se projevuje i v tom, že způsob života bývá nazýván různě: **životní způsob**, **životní styl**, **životní sloh**. Je možné se také setkat se ztotožňováním způsobu života s **kvalitou života**, případně s **životní úrovní**. Tato situace je způsobena tím, že sociologie je vědou *multiparadigmatickou**, což znamená, že v sociologii neexistuje jedna teorie, která by vysvětlovala a popisovala společnost. Naopak, existuje řada teorií, které si často vzájemně odporují a které chápou odlišně jak společnost a procesy, které v ní probíhají, tak také jednotlivé sociální jevy.

Způsob života je také *sociálním jevem**. Proto i na něj je možné, vlastně nutné, pohlížet teoreticky odlišným způsobem. To znamená, že je nutné způsob života primárně vymezit nikoliv empiricky (jak se reálně jeví), ale teoreticky, tedy aplikovat na něj obecné sociologické teorie. V sociologii existuje velké množství takových aplikovaných sociologických teorií. Jedná se například o sociologii práce, sociologii rodiny, sociologii výchovy, sociologii politiky, sociologii mládeže atd. Všechny sociální jevy, které jsou předmětem těchto aplikovaných disciplín (práce, rodina, výchova, politika, mládež atd.), jsou však současně také parciálními sociálními jevy, které zkoumá sociologie životního způsobu. Není snad způsob života (také) to, jakým rodinným životem žijeme, jak žijeme v práci a jak pracujeme, jak vychováváme a jsme vychovávaní?

Z toho vyplývá, že sociologie životního způsobu zaujímá mezi aplikovanými sociologickými disciplínami zvláštní místo. A to proto, že se pokouší nejenom aplikovat obecné sociologické teorie na způsob života, ale také integrovat teorie a empirické výsledky jiných aplikovaných sociologických disciplín. Tímto způsobem se pokouší utvářet **teorie na nižší úrovni obecnosti**, na jejichž základě pak může způsob života empiricky zkoumat. Pohlížet na způsob života **sociologicky** znamená **teoreticko-empiricky** pohlížet na různé aspekty života a jednání různých sociálních skupin i jednotlivců zakotvených ve společnosti a ve vzájemných sociálních vztazích. K tomu je nutné alespoň rámcově vymezit předmět sociologie životního způsobu, tedy životní způsob. Při jeho vymezování je nezbytné zaměřit se na dva základní problémy. Jednak na pojmy, kterými

se způsob života vyjadřuje (životní způsob, životní styl, životní sloh, kvalita života, životní úroveň), jednak na problém subjektu (tedy nositele) životního způsobu (společnost, sociální skupina, jednotlivec).

1.1 Pojmy, kterými se vyjadřuje způsob života

Pojmy vyjadřující způsob života nejsou jen výbavou sociologa. Takové pojmy používají v rámci svého *zdravého rozumu** i nesociologové. Zeptáme-li se běžného člověka, co je to životní způsob, dostaneme různé odpovědi. Je to způsob, jakým žijeme: jak se oblékáme, jak bydlíme, jak trávíme svůj volný čas, jak a kde pracujeme, co a kdy jíme, co si myslíme o světě a o sobě, jakou hudbu posloucháme, co čteme atd.

O některých lidech říkáme, že „mají styl“; obvykle tím myslíme, že u těchto lidí „tak nějak všechno do sebe zapadá – oblečení, způsob řeči, jídelní zvyklosti, profese atd.“ Na úrovni zdravého rozumu se můžeme také setkat se spojením zdravý životní styl, alternativní životní styl, nekonformní životní styl, nekulturní životní styl atd.

Zeptáme-li se na životní sloh, vzbudíme rozpaky. Jsme zvyklí používat slovo sloh pro umělecké slohy, známe slohy v architektuře, známe také slohové práce, se kterými jsme se trápili ve škole – ale životní sloh? Mohlo by to být něco jako „z čeho je složen můj život“? „Z jakých složek je složen můj život?“ Třeba z práce, ze způsobu trávení volného času, z mých konkrétních sociálních vazeb?

Položíme-li otázku o životní úrovni, pak dostaneme odpověď, že se to týká toho, co si můžu koupit v obchodě, kam můžu jet na dovolenou, kde můžu bydlet. Pod kvalitou života si lidé obvykle nedokážou představit nic konkrétního, snad by se nějak mohla týkat zdraví, kvality životního prostředí apod.

Podíváme-li se na životní způsob a související termíny optikou sociologického rozumu, musíme je vymezit jako teoretické pojmy. Při té příležitosti zjistíme, že obsah teoretických pojmů do určité míry odpovídá představám zdravého rozumu. Sociologický rozum se však snaží o logické a systematické vymezení obsahu pojmů a samozřejmě o jejich zakotvení v empirii.

1.1.1 Životní způsob, životní styl, životní sloh

Pojem **životní způsob** je považován za obecnější pojem než pojem životní styl. Například podle české socioložky Jany Duffkové je životní způsob „systém významných činností a vztahů, životních projevů a zvyklostí typických, charakteristických pro určitý subjekt (jedince či skupinu, eventuálně i společenství či společnost coby konkrétní nositele životního způsobu)“ (Duffková, 2005, s. 80).

Pojem **životní styl** je konkrétnější. J. Duffková rozlišuje životní styl jednotlivce a životní styl skupiny. „Životním stylem jednotlivce je možné rozumět ve značné míře konzistentní životní způsob jednotlivce, jehož jednotlivé části si navzájem odpovídají, jsou ve vzájemném vztahu, vycházejí z jednotného základu, mají společné jádro, resp. určitou jednotící linii, tj. jednotný ‚styl‘, který se jako červená linie prolíná všemi podstatnými činnostmi, vztahy, zvyklostmi apod. nositele životního stylu“ (Duffková, 2005, s. 81).

„Životní styl skupiny pak představuje do určité míry vyabstrahované, typické společné rysy životního způsobu, resp. jeho hlavních, určujících momentů, které jsou příznačné pro převážnou většinu členů nějaké skupiny (častěji jde o větší či menší skupiny, jejichž členové se navzájem všichni neznají, ale obecně vzato mají společné něco, co je důležité pro vytváření životního způsobu/stylu – např. profesní skupiny či obecněji skupiny vytvářející se v souvislosti s povoláním a přípravou na něj: životní styl lékařů, profesionálních sportovců, vysokoškolských studentů apod.)“ (Duffková, 2005, s. 81).

Na základě uvedených definic lze usoudit, že pojmy životní způsob a životní styl je možné považovat za **synonyma**. Je-li životní způsob vymezen jako „**systém** činností a vztahů, životních projevů ... typických pro určitý subjekt“, pak to předpokládá, že prvky životního způsobu jsou vnitřně uspořádané a konzistentní, což jsou vlastnosti, kterými je vymezen životní styl. To, že pojmy životní způsob a životní styl lze považovat za synonyma, naznačuje i užití lomítka mezi pojmy životní způsob/styl.

Na životní způsob a životní styl lze však pohlížet také jako na **odlišné pojmy**. A to tehdy, pokud se zaměříme na jejich **kvalitativní** stránku, tedy na míru vnitřní uspořádanosti a konzistentnosti prvků způsobu života.

Vyjděme z toho, že **životní způsob** je nikoliv „systém“, ale **kvantitativní souhrn** (činností, vztahů, projevů, aspektů apod.) a **životní styl** je systém, je pro něj tedy charakteristická provázanost těchto částí životního

způsobu. Provázanost je založena na **kvalitativní souvislosti** všech těchto částí. Životní způsob bychom pak mohli postihnout výčtovou definicí (co všechno do něj patří), zatímco definice životního stylu by vycházela z předpokladu provázanosti jednotlivých prvků životního způsobu.

Životní styl by se pak na rozdíl od životního způsobu vyznačoval vnitřní integrací, koherencí a kvalitativní souvislostí všech prvků. V uvedeném smyslu je podle českého sociologa *Jiřího Linharta** používán pojem **životní styl** v rámci **kulturologického pohledu** na život jedince a společnosti. Životní styl se interpretuje za pomoci pojmu kulturní vzorec a analýzy procesů enkulturace a *socializace**. Životní styl je chápán jako **vnitřní jednota tíhnoucí k jednolitému a průkaznému vyjádření**. V rámci tohoto pohledu na životní styl se používají takové pojmy jako životní tempo, rytmus, intenzita či pravda života, životní projev, sebeprojekce, sebeuplatnění, sebeprožívání, sebeuvědomění, odcizení, smysl života,¹ životní ideál, životní harmonie, krása života, životní postoj, životní aktivita, životní pocit. J. Linhart soudí, že tyto pojmy lze pouze obtížně *operacionalizovat**. Pochopit životní styl v jeho plné celistvosti a intencionalitě se proto dosud daří pouze esejisticky, popřípadě prostřednictvím biografického popisu a analýzy (Linhart, 1996, s. 1247).²

Kvalitativní přístup k životnímu stylu tedy nevychází pouze z předpokladu vnitřní uspořádanosti prvků životního stylu v systém, ale také z **předpokladu významů, kterými aktéři interpretují svět**. Takové pojetí životního stylu se samozřejmě nedá operacionalizovat. Operacionalismus je procedura, která patří *pozitivismu**, a všechny *antipozitivistické** přístupy tuto proceduru kritizují, vymezují se vůči ní a nabízejí jiný způsob propojení teoretického pojmu s empirickou skutečností. Antipozitivistická sociologie má k dispozici mnoho postupů, kterými lze zkoumat **kvalitu sociálních jevů** a které jsou spojeny s přímým pozorováním: zúčastněné pozorování a zhuštěný popis (např. v rámci interpretace kultury C. Geertze), narativní rozhovor, konverzační analýza apod. Problém těchto kvalitativních přístupů je obecným problémem všech induktivních postupů: týká se zobecňování dat a cesty k obecné teorii životního stylu nebo k obecné teorii kultury. Antipozitivisticky zaměření výzkumníci se snaží vyhnout vysoké úrovni zobecnění, protože se domnívají, že by byla založena na pouhé spekulaci (srovnej např. Geertz, 2000, s. 13–42).

1 Blíže ke smyslu života viz kapitolu 4.1.

2 K biografickému pojetí způsobu života viz kapitoly 3.3, 7.1.

Podle J. Linharta je ve srovnání s **kvalitativním pojetím životního stylu** používán v rámci **sociálně-ekonomického pohledu** na život jedince a společnosti pojem **životní způsob** (Linhart, 1996, s. 1247). Lze usoudit, že se jedná o koncept *sociálního statusu**, tak jak je používán v kvantitativních výzkumech sociální struktury společnosti.

Podíváme-li se na tyto výzkumy, pak skutečně zjistíme, že životní způsob je považován za **jednu z dimenzí sociálního statusu** (srovnej např. Machonin, Tuček, 1996 nebo Tuček a kol., 2003). Ovšem současně zjistíme, že v těchto výzkumech není sociální status pojímán výlučně jako socioekonomická kategorie. Sociální status je v těchto výzkumech vymezen jako souhrnný sociální status, který je rozložen na dva dílčí statusy: na mocensko-materiální status a status kulturně-meritokratický. **Mocensko-materiální status** je operacionalizován *indikátory** postavení v řízení a indikátory výše příjmu. **Kulturně-meritokratický status** je operacionalizován těmito indikátory: stupeň vzdělání, složitost vykonávané práce a životní styl.

Životní styl má v těchto výzkumech dva aspekty. **Materiální aspekt životního stylu** odpovídá pojmu **životní úroveň** a je operacionalizován indikátorem vybavenosti domácnosti předměty dlouhodobé spotřeby. **Kulturní aspekt životního stylu** je chápán jako **kulturní úroveň** a je operacionalizován indexem kulturních aktivit (Machonin, Tuček, 1996; Tuček a kol., 2003). Do kulturních aktivit jsou zahrnuty tyto aktivity mimopracovní doby:

1. návštěva divadel, koncertů, výstav;
2. studium odborné literatury;
3. chození do přírody, sport, turistika;
4. četba krásné literatury;
5. návštěvy přátel;
6. návštěva restaurací, kaváren, zábav;
7. rukodělné koníčky;
8. náročnější fyzické práce doma.

Předpokládá se, že index kulturních aktivit od první do osmé položky vyjadřuje jednotlivé kulturní úrovně statusu, a to od nejvyšší úrovně po nejnižší (Machonin, Tuček, 1996, s. 108).

Tento přístup měří životní styl pozitivisticky a kvantitativně. To ale neznamená, že jej zkoumá pouze výčtově, tedy že neuvažuje o vnitřní provázanosti jak obou aspektů životního stylu, tak dimenzí souhrnného

sociálního statusu. Je tomu tak proto, že východiskem tohoto přístupu je **systémová analýza**, která již předpokládá vnitřní souvislost mezi prvky systému. Pomocí odhalení vnitřní souvislosti jednotlivých aspektů ovšem není možné porozumět významům, jejichž prostřednictvím aktéři sociálního života interpretují svět, ve kterém žijí svůj život.

Vrátíme-li se k našemu problému odlišnosti pojmů životní způsob a životní styl, vidíme, že se nám naším exkurzem poněkud vyjasnil. V zásadě jde o to, že **pojem životní styl** bývá spojován s **kvalitativními charakteristikami životního způsobu a s významy**, na základě kterých lidé interpretují realitu a na základě kterých jednají a žijí. Takto pojatý životní styl se musí zkoumat antipozitivisticky, například *fenomenologicky** či *symbolicko-interakcionisticky**.

Naproti tomu **pojem životní způsob** bývá spojován s **kvantitativními** charakteristikami a se **systémovou** provázaností jednotlivých prvků životního způsobu. Takto pojatý životní způsob se zkoumá pozitivisticky, to znamená v zásadě systémově strukturalisticky.

Než dospějeme ke konečnému rozhodnutí, zda má smysl odlišovat pojem životní styl od pojmu životní způsob, podíváme se na poslední pojem, který jsme ještě neanalyzovali, na **životní sloh**.

Pojem **životní sloh** používal od 40. let 20. století *Karel Honzík**. Honzík byl architekt, což není náhodná poznámka, protože pojem životní sloh se nejprve objevil ve spojitosti s architekturou měst a budov a dále v rámci tzv. užitého umění ve spojitosti s návrhy na předměty denní spotřeby. Právě architekti totiž postřehli, že navrhovat jednotlivou stavbu nestačí, ale že je nutné navrhovat komplexně celé prostředí, v němž má jednotlivec, rodina nebo městská pospolitost žít.³

K. Honzík toto architektonické pojetí životního slohu dále rozvíjel a doplnil je o formy, které se netýkají pouze věcného prostředí. Domnívá se, že „životní sloh je soustavou vzájemně vztažných životních forem, jimiž se projevuje život určité společnosti v určité historické situaci. ... Jedná se o formy jednání, vztahů, vědomí a věcného prostředí“ (Honzík, 1958, s. 7–10). Životní formou je každé jednání, vztah, vědomí a věcné prostředí, kterými se **projevuje život společnosti** a které **určují povahu životního slohu**. Zde vidíme, že životní formy jsou současně projevem životního slohu i jeho určujícími determinantami.

3 Blíže ke vztahu prostoru a způsobu života viz kapitolu 5.

K. Honzík dělí všechny životní formy na formy věcí a formy stavů. **Formy věcí** jsou formy věcného prostředí, tedy věci, které nás obklopují v prostoru. Jsou to krajiny, sady, města a sídliště, silnice, nábytek, nádobí a přístroje, bytové doplňky a textilie, stroje, nástroje, nářadí, oblečení, hračky, plakáty, obrazy, sochy apod. Existuje mnoho lidí, pro které se životní sloh omezuje jen na věcné prostředí a jeho úpravu a používání: žijí tím, že se pečlivě oblékají, že si upravují byt, jídelní stůl apod.

Ovšem podle K. Honzíka se životní sloh v pravém slova smyslu neomezuje pouze na formy věcného prostředí. Vedle věcného prostředí se totiž životní sloh i jednání lidí projevují a jsou určeny (determinovány) způsobem, kterým lidé nazírají svět, způsobem jejich práce, jejich chováním, zvyky a mravy, gesty, řečí i mimikou. Všechny tyto projevy a determinanty K. Honzík nazývá **formami stavů**. Formy stavů jsou tedy **formy vztahů** a jednání mezi lidmi (např. formy třídní, rodinné, pracovní apod.) a formy reagování na skutečnost (např. smyslové, citové, rozumové), jimž K. Honzík říká **formy vědomí**.

K. Honzík soudí, že zabývat se otázkou životního slohu znamená usilovat o poznání všech životních forem, všech dílčích stylů, jimiž se vyznačuje život. Pro životní sloh je příznačná provázanost mezi všemi životními formami: neexistuje problém obytného domu bez problému bydlení, zvyků a vztahů mezi lidmi.

K. Honzík **odlišuje pojem životní sloh od pojmu životní způsob**. Soudí, podobně jako J. Linhart, že v pojmu životní způsob jsou zahrnuty pouze stránky ekonomického účelového jednání. Jedná se tedy o životní sloh omezený pouze na formy věcného prostředí. To odpovídá materiálnímu aspektu životního stylu, který, jak jsem již ukázala, je operacionalizován indikátorem vybavenosti domácností.

Podle K. Honzíka je pojem životní sloh ve srovnání s takto vymezeným pojmem životního způsobu mnohem širší. Životní sloh představuje nejenom to, co společnost vyrábí pro spotřebu a jak společnost upravuje vzájemné vztahy mezi lidmi, ale představuje také citový, smyslový, **estetický vztah** k věcem a jednání (Honzík, 1958, s. 7–13).

Z výše uvedeného je zřejmé, že K. Honzík pohlíží na životní sloh *marxisticky**. Životní formy považuje za určující faktory (determinanty) životního slohu, nedomnívá se však, že se lidé nepodílejí na jeho tvorbě. To ale neznamená, že životní sloh vzniká z představy jeho formy (tedy z vědomí lidí); naopak, **životní sloh roste z bytí** (Honzík tomu bytí říká kořeny života). Těmito kořeny jsou výrobní síly a výrobní vztahy, které tvoří *výrobní způsob**. Životní sloh se rodí samovolně z výrobního způsobu

(a následně ze vztahů mezi lidmi a ze způsobu života), ovšem jeho dovršení je dotvářeno tvořivostí a iniciativou lidí. Tvořivost a iniciativa však musí být v souladu s výrobním způsobem. Pokud tomu tak není, není možno dospět k **jednotnému celospolečenskému životnímu slohu**. K. Honzík si všímá toho, že život československé společnosti 50. let 20. století se vyznačuje vnitřní rozporností a nekonzistentností; existuje spousta mikrostylů, mód a zvyků a neexistuje žádný jednotný životní sloh. Tento stav hodnotí K. Honzík negativně.

Co je příčinou tohoto stavu? Příčinou je nepochopení smyslu a směru základních společenských sil (výrobních sil a výrobních vztahů), které samy ženou ke vzniku životního slohu. Tvořivost jednotlivců pak není v souladu s těmito společenskými silami. Cílem invenčních a tvořivých jednotlivců musí být **jednotný socialistický životní sloh**. K tomu je však třeba poznat a pochopit společenské síly, které mají na životní sloh vliv. Tyto společenské síly jsou základními determinujícími faktory, které určují životní sloh. K jejich poznání je nutné vymezit je, najít vztahy mezi nimi a odhalit jejich posloupnost.

Které determinanty tedy určují životní sloh? K. Honzík soudí, že v nejobecnější rovině je to determinanta výrobních vztahů (obecně řečeno politickoekonomické poměry společnosti – kapitalismus, socialismus). Z této determinanty pak vyvěrají další determinanty životního slohu: třídní, populační, ekonomické, organizační, ideové apod. (Honzík, 1958)

Jak jsem již uvedla, Honzíkovo pojetí životního slohu je marxistické: ideálem je jednotný životní sloh celé společnosti. Tento ideál se na počátku 21. století jeví jako anachronismus. K. Honzík negativně hodnotil neexistenci jednotného socialistického životního slohu v polovině 20. století, přičemž na základě svých marxistických východisek předpokládal, že nejednotnost životního slohu československé společnosti je způsobena komplikovanou cestou výstavby socialismu a že socialistická společnost v budoucnosti dospěje k ideálu jednotného celospolečenského životního slohu.

Dnes můžeme říci, že se tento předpoklad historicky ukázal jako lichý, a to nejenom proto, že se nepodařilo vystavět socialistickou a komunistickou společnost tak, jak to předpokládala *Marxova** teorie střídání *společensko-ekonomických formací**. Všechny moderní společnosti prošly a stále procházejí hlubokou sociální diferenciací, v jejímž důsledku je dále nemožné předpokládat, že nositelem životního slohu může být společnost jako celek.

Pokud však Honzíkovo pojetí životního slohu zbavíme utopického předpokladu beztrždní komunistické společnosti a doplníme je o třídní, případně stratifikační analýzu, pak můžeme jeho analýzy různých forem životního slohu číst jako inspirativní východisko pro analýzu životních způsobů a životních stylů současnosti. Mám tím na mysli zejména předpoklad vnitřní provázanosti mezi jednotlivými formami, které určují životní sloh. Od Honzíkova jednostranného marxistického pojetí životního slohu se můžeme přesunout k třídnímu pojetí životního stylu v teorii *Pierra Bourdieua**. Honzíkovy konkrétní příklady analýzy různých životních forem a životních mikrostylů, které vycházejí z československé empirické reality 50. let 20. století, mohou dobře posloužit jako východisko pro aplikaci teorie P. Bourdieua, která je založena na analýze francouzské společnosti 70. let 20. století.⁴

Podle mého soudu je Honzíkův pokus o vymezení životního slohu za pomoci teorie forem, která odkazuje k marxistické teorii společensko-ekonomických formací, pokusem o spojení systémově strukturalistického přístupu k životnímu způsobu s přístupem estetickým, tedy s předpokladem vnitřní kvalitativní souvislosti prvků formy i jednotlivých forem životního slohu navzájem. Honzíkovo vymezení životního stylu také poukazuje ke spojení lidské tvořivosti a iniciativy s objektivními determinujícími podmínkami. V tomto ohledu je Honzíkův záměr podobný současným pokusům v sociologii o propojení subjektu a objektu (viz např. *konstruktivistický strukturalismus** Pierra Bourdieua nebo *teorie strukturace** *Anthonyho Giddense**).

1.1.1.1 Životní způsob, nebo životní styl, nebo životní sloh?

Identifikované odlišnosti mezi obsahy pojmů životní způsob, životní styl a životní sloh plynou z *odlišností paradigmatických**, tedy teoreticko-východiskových. Pohlédneme-li na způsob života pozitivisticky, nebo pohlédneme-li na něj antipozitivisticky, pak uvidíme odlišné předměty svého bádání. A jenom v tomto teoretickém východiskovém smyslu je relevantní odlišovat pojmy životní způsob, životní styl nebo životní sloh. Pojem životní způsob by byl spojen s pozitivistickým, systémovým a kvantitativním pojetím, zatímco pojem životní styl by byl spojen s anti-

4 Blíže k pojetí životního stylu P. Bourdieua viz kapitoly 2.4.3, 6.1.4, 7.2.2.

pozitivistickým, interpretativním a kvalitativním pojetím. Pojem životní sloh je založen na marxistických východiscích, přičemž už zmíněný P. Bourdieu v této souvislosti používá pojem životní styl.

Podle mého soudu není ani možné, ani vhodné **obecně vymezit** obsah pojmů životní způsob a životní styl. Viděli jsme sice, že můžeme najít znaky, které odlišují obsahy těchto pojmů, ovšem trvat striktně na dodržování jejich **slovního označení** v rámci celé vědecké komunity není reálné ani nutné. Každý výzkumník stejně musí na počátku svého výzkumu svůj problém (předmět) vymezit a při té příležitosti musí pracovně svůj předmět definovat. Jak potom svůj problém nazve – zda životní způsob, životní styl, nebo dokonce životní sloh, to už není podstatné. Diskusi o vymezení předmětu sociologie životního způsobu tedy můžeme uzavřít dvěma závěry:

1. Označení „životní způsob“, „životní styl“, „životní sloh“ lze považovat za synonyma, a to do okamžiku, dokud nejsou vymezeny obsahy pojmů, které tato slova označují.
2. Konkrétní vymezení obsahu pojmu, který se vztahuje ke způsobu života, se musí odvíjet od teoretického východiska.

Ve druhé kapitole se budeme zabývat tím, jak je možné vymezit způsob života *strukturálně funkcionalisticky**, *interakcionisticky**, *postpragmaticky**, *postmarxisticky** a *postmodernisticky**.

1.1.2 Životní úroveň a kvalita života

Na začátku této kapitoly jsem se zmínila, že je možné se setkat se ztotožňováním způsobu života s **kvalitou života**, případně s **životní úrovní**. V těchto pojmech se také odráží dichotomie kvantita – kvalita.

Životní úroveň je vymezena kvantitativně, ekonomicky. Rozlišuje se životní úroveň společnosti a životní úroveň jednotlivce (nebo domácnosti). **Životní úroveň společnosti** je chápána jako její materiální blahobyt. Měří se za pomoci ukazatele, který má název **hrubý domácí produkt na hlavu** (HDP). HDP je „součet hodnoty všeho zboží a služeb, které občané země za rok vyprodukují, děleno počtem občanů“ (Krämer, 2005, s. 48). HDP používá Evropská unie pro srovnávání „ekonomického zdraví“ jednotlivých členských zemí. Údaje o hrubém domácím produktu ČR jsou dostupné na <http://www.czso.cz>.

Životní úroveň jednotlivce nebo rodiny je chápána jako materiální blahobyt, který se týká především úrovně spotřeby, materiálního vybavení domácností a obecně věcí, které lze koupit a které má člověk k dispozici. Životní úroveň se odvozuje jednak od výše příjmů osob a domácností, jednak od materiální vybavenosti domácností a bytů. Český statistický úřad měří životní úroveň domácností porovnáváním příjmů a výdajů domácností, přičemž na základě rozlišování různých výdajů vytváří tzv. statistiky rodinných účtů (viz <http://www.czso.cz>).

Ze sociologického hlediska se samozřejmě předpokládá, že vzhledem k příjmové diferenciaci moderních společností se jednotlivci nebo rodiny odlišují svou životní úrovní. V tomto ohledu je pak možné sociologicky analyzovat například životní úroveň nejchudších vrstev nebo životní úroveň vrstev s extrémními formami luxusu a okázalou spotřebou.⁵ V tomto rámci se analyzuje spotřební chování jednotlivých vrstev společnosti, nákupní vzorce apod. S pojmem životní úroveň bývají rovněž spojovány sociologické pojmy chudoba a bohatství. Předpokládá se také, že životní úroveň jednotlivců (nebo rodin) je do určité míry provázána s životní úrovní společnosti, ve které jednatel (nebo rodina) žije. Míra této provázanosti je samozřejmě otázkou empirickou.

Kvalita života jednotlivce nebo rodiny je obvykle chápána jako kulturnost životního stylu, ať už se to týká kulturnosti trávení volného času, případně vybavenosti domácnosti kulturními předměty (jako jsou např. knihy) nebo výše vzdělání, případně složitosti vykonávané práce. Kvalita života však bývá spojována také s problémem autenticity, případně odcizení, s problémem smyslu života, se zdravím nebo se spokojeností se životem.⁶

Pojem **kvalita života na úrovni společnosti** postupně nahrazuje pojem životní úroveň společnosti. Obsah pojmu kvalita života je širší než obsah pojmu životní úroveň. Kvalita života se totiž měří jak za pomoci indikátorů materiální úrovně společnosti, tak prostřednictvím indikátorů kvalitativní úrovně společnosti. Indikátor měřící úroveň kvality života se nazývá **index lidského rozvoje (HDI)** a je současně indikátorem stupně modernizace jednotlivých zemí. Tento index je složen z hrubého domácího produktu na hlavu, z indexu očekávané délky života (střední délka života) a z indexu vzdělanosti, který zachycuje jak míru všeobecné

5 Blíže k luxusu a okázalé spotřebě viz kapitolu 6.

6 Blíže k takto pojímané kvalitě života viz kapitolu 4.1.

gramotnosti, tak poměr primárního, sekundárního a terciárního vzdělání v populaci.

Kvalita života však může být pojímána z širšího hlediska jako zajištění příslušné kvality života občanů. V tom případě se kvalita života týká například veřejného klidu a bezpečí, dopravy (silnice, železnice), zdravého životního prostředí, komunikace (telefony, internet, pošta) apod. Tyto a mnohé další atributy kvality života se nazývají *služby ve veřejném zájmu**. Služby ve veřejném zájmu jsou produktem tzv. *veřejného sektoru**, veřejné správy. Lze tedy říci, že kvalita života občanů je spravována veřejnou správou, která zajišťuje veřejný klid a bezpečí, zdravé životní prostředí apod.

Podle H. Hudečkové a L. Zagaty slouží služby ve veřejném zájmu k uspokojování společenských potřeb, tedy potřeb a hodnot, které jsou nadřazeny nad soukromé zájmy jednotlivců. Proto jsou tyto potřeby a hodnoty zabezpečovány prostřednictvím politik státu, například hospodářské, sociální, kulturní apod. (Hudečková, Zagata, 2007, s. 84–85)

Z výše uvedeného je zřejmé, že naše debata o nutném vzájemném prolínání kvantitativních a kvalitativních stránek způsobu života se odráží i ve způsobech měření materiální a kulturní úrovně společnosti nebo jednotlivce či domácnosti. Zatímco problém životní úrovně se vztahuje k ekonomické základně způsobu života a projevuje se ve spotřebě, problém kvality života se váže ke kvalitativní rovině způsobu života a projevuje se například životní spokojeností, pocity štěstí, pocíťovaným smyslem života apod. K problému vztahu mezi životní úrovní a kvalitou života se vrátíme ve čtvrté kapitole.

1.2 Subjekt způsobu života

1.2.1 Společnost jako souhrn životních podmínek

Když jsme mluvili o Honzíkově pojetí životního slohu, ukázali jsme si, že v současných moderních diferencovaných společnostech nemůžeme předpokládat existenci celospolečenského životního způsobu. Představa, že by subjektem životního způsobu mohla být společnost jako celek, se ukázala jako naivní. Teoreticky i empiricky je tedy relevantní uvažovat pouze o **životním způsobu skupiny** a o **životním způsobu jednotlivce**.

Jak jsme však viděli v souvislosti s životní úrovní a kvalitou života společnosti, diferencovanou moderní **společnost je nutné pojímat jako souhrn životních podmínek**, které vstupují do utváření způsobů života skupiny nebo jednotlivce. Tato teze vychází ze tří předpokladů:

1. Z předpokladu, že stupeň materiální a kulturní rozvinutosti společnosti (to znamená jak životní úroveň, tak úroveň kvality života společnosti) určuje způsob života skupin a jednotlivců, kteří v dané společnosti žijí.
2. Z předpokladu, že skupiny a jednotlivci se na produktech materiální a kulturní rozvinutosti společnosti podílejí různou měrou, tedy že **životní podmínky jsou třídně nebo stratifikačně diferencované**.
3. Z předpokladu, že mezi životní podmínky společnosti je třeba zahrnout také základní kulturní hodnoty a sociální normy, které se podílejí na utváření životního způsobu jak skupin, tak i jednotlivců.

Otázka, v jaké míře jsou životní podmínky společnosti určující pro způsob života skupiny nebo jednotlivce, je otázkou teoretickou, východiskovou. Jak uvidíme ve třetí kapitole, životní podmínky je možné pojímat jednak jako **sociální determinanty životního způsobu** (k tomuto pojetí se přiklání např. marxisticky orientované teorie životního způsobu), jednak jako **kulturní rámce životního způsobu** (k tomuto pojetí se přiklání např. pragmatisticky a *fenomenologicky** orientované teorie).

Společnost tedy není subjektem způsobu života, ale souhrnem životních podmínek, které se podílejí na způsobu života skupin a jednotlivců. Za teoreticky relevantní je možno pokládat pouze předpoklad, že subjektem životního způsobu je buď sociální skupina, nebo jedinec.

1.2.2 Sociální skupina jako subjekt způsobu života

Způsob, jakým J. Duffková vymezila **životní styl skupiny**, poukazuje na to, že skupinu pojímá jako agregát. V sociologii se však pojem skupina častěji používá pro označení seskupení lidí, kteří mezi sebou **mají sociální vazbu**. To znamená, že o sobě navzájem vědí, stýkají se, mají společný cíl nebo cíle, společné hodnoty, normy a sankce. Vymežíme-li naopak skupinu jako agregát, pak chápeme skupinu jako jednotku, která vznikla **statistickým zobecněním empirických dat**, pomocí kterého se hledají typické rysy například pro styl profesních skupin apod. Tento přístup není chybný, ale je nutné si uvědomit, že je **pouze statistický**, na rozdíl od

přístupu třídního nebo stratifikačního (statusového), který je **teoreticko-empirický**.

Vyjdeme-li z třídního nebo stratifikačního pojetí společnosti, pak je nutné v rámci debaty o subjektu životního způsobu uvažovat o skupině v sociologickém slova smyslu. Například teorie reálných (empirických) a teoretických tříd P. Bourdieua se pohybuje současně na úrovni teorie a empirie. Teoretické třídy jsou tvořeny aktéry, kteří k sobě mají blízko v teoreticky zkonstruovaném sociálním prostoru (disponují podobnými sociálně-ekonomickými zdroji a kulturními zájmy a vykonávají podobnou společenskou praxi). Z těchto teoreticky zkonstruovaných tříd mohou politickou praxí vzniknout reálné třídy.

Abychom tedy mohli uvažovat o skupině v sociologickém slova smyslu jako o subjektu způsobu života, pak musíme přijmout teoretické východisko, že **sociální skupiny existují reálně**, nikoliv jenom statisticky jako zprůměrování různých životních způsobů jednotlivců. Pokud nepřijmeme teoretické východisko, že sociální skupiny existují reálně, pak můžeme uvažovat pouze o jednotlivci jako o subjektu způsobu života. V takovém případě se však jedná o jednotlivce vytrženého z jeho sociálních vazeb. Podle mého soudu je vhodnější se takové redukci vyhnout. Jak jsem již předdeslala, je při tom možné vyjít ze dvou předpokladů:

1. Moderní společnost je **sociálně diferencovaná**, ať už třídně nebo stratifikačně, to znamená, že je rozdělena buď na sociální vrstvy, nebo na sociální třídy.
2. **Existence reálných (empirických) sociálních skupin**, které jsou tvořeny lidmi s **vnitřní sociální vazbou**.

První předpoklad je z hlediska teorie i empirie jednoduchý. Můžeme jej najít v **systémově strukturalistickém pojetí společnosti**, tedy v třídních a stratifikačních teoriích společenské struktury.

Druhý předpoklad, tedy možnost existence vnitřní vazby mezi lidmi, kteří patří do stejné sociální vrstvy nebo třídy, je mnohem komplikovanější. Je to způsobeno tím, že na **vrstvu** je možno pohlížet dvěma způsoby: jednak jako na statisticky vytvořený agregát (tedy jako na souhrn lidí se stejným sociálním statutem, kteří mezi sebou nemají žádnou sociální vazbu), jednak jako na reálnou skupinu lidí, kteří disponují stejným sociálním statutem, a přestože se navzájem neznají, orientují se na sebe jako na lidi, kteří žijí stejným životním způsobem, a současně jsou oceňováni jako sociální skupina jinými jednotlivci a sociálními skupinami.

Podle *Paula Machonina** se na **třídě** obvykle pohlíží jako na skupinu lidí, kteří mají stejné kolektivní vědomí, jež pramení z jejich třídního původu. Třídy buď existují reálně (v Marxově a *Dahrendorfově*** pojetí), nebo pouze teoreticky, přičemž z nich politickou praxí mohou vzniknout reálné sociální třídy (Bourdieu).

V rámci systémově strukturalistického pojetí společnosti je společnost chápána jako sociální systém, který je vnitřně strukturovaný. Sociální struktura je tvořena **vztahy mezi různými prvky sociálního systému**, jimiž jsou jednotliví lidé a sociální skupiny. Abychom mohli mluvit o struktuře jakéhokoli systému, musí být vztahy mezi jednotlivými prvky struktury alespoň částečně stabilizované, tedy institucionalizované. Instituce jsou chápány jako ustálené regulativy chování a jim odpovídající organizační struktury. Institucionalizované sociální vztahy mezi prvky sociálního systému pak ovlivňují subjektivní postoje, chování a jednání těchto prvků.

Sociální vztahy mezi prvky sociálního systému mohou být horizontální nebo vertikální. Vertikální sociální diferenciaci je založena na sociální hierarchii, to znamená, že pozici jednotlivce nebo skupiny ve struktuře společnosti lze měřit na škále „nahore – dole“, „výše – níže“, „lépe – hůře“ apod. Za sociologicky významné charakteristiky sociální diferenciaci se nejčastěji považují úroveň dosaženého vzdělání, složitost vykonávané práce, postavení v řízení, výše příjmu a velikost majetku, životní úroveň a životní styl.

Těmto objektivním charakteristikám může více nebo méně odpovídat subjektivní sebeznačování jednotlivců nebo skupin do hierarchizované sociální struktury. Můžeme předpokládat, že čím více odpovídá subjektivní sebeznačování objektivním charakteristikám sociální diferenciaci, tím méně se jedná o pouhé statistické agregáty a tím více se jedná o skutečné sociální skupiny, jejichž objektivní charakteristiky sociálního postavení ovlivňují jejich vědomí i sociální jednání. Z toho plyne, že proto, abychom mohli rozhodnout, zda ve společnosti existují reálné sociální skupiny lidí s vnitřní vazbou či nikoliv, musíme se zaměřit na těsnost vztahu mezi objektivní a subjektivní pozicí ve společenské struktuře (Machonin, Tuček a kol., 1996).

1.2.2.1 Třída, nebo vrstva?

Těmto dvěma pojmům odpovídají dvě odlišná pojetí sociální struktury. Podle P. Machonina je s pojmem **sociální třída** obvykle spojováno **třídní pojetí sociální struktury**, tak jak se vyvíjí od svého zakladatele Karla Marxe přes jeho následníky, zejména Ralfa Dahrendorfa a Pierra Bourdieu. Oba Marxovi následovníci Marxe kritizují za jednostranně ekonomické pojetí sociální struktury společnosti.

S pojmem **sociální vrstva** je obvykle spojováno **stratifikační pojetí sociální struktury**, tak jak se odvíjí jednak od *Maxe Webera**, jednak od americké empirické sociologie, která je zaměřena na měření sociálního statusu a od něj odvozenou sociální stratifikaci společnosti. Max Weber sice také používal pojem ekonomická třída (na základě postavení na trhu), ale kromě toho zavedl i pojem **statusová skupina**. Tímto pojmem rozuměl sociální skupiny, jejichž členové mají podobný sociální původ, požívají podobnou společenskou prestiž, vyznačují se podobnou výchovou a podobným stupněm vzdělání, podobným povoláním i životním stylem.⁷

Tento dualismus pohledu na vertikální sociální diferenciaci soudobých společností skrze kategorie třídní a stratifikační zůstává příznačným rysem i soudobého sociologického myšlení. Na jedné straně se uplatňuje ve výzkumech dosahování statusu,⁸ které jsou založeny na teorii sociální stratifikace, na druhé straně jsme svědky dlouholeté diskuse o pojmu třída a jeho empirickém ukotvení.

Podle P. Machonina spočívá rozdíl mezi stratifikačním a třídním uspořádáním v tom, že stratifikačním uspořádáním máme na mysli spíše graduální a prostupnější diferenciaci většího počtu hierarchicky odstupňovaných skupin, zatímco třídním uspořádáním máme na mysli hierarchii s příkřejším, méně prostupným a stabilnějším uspořádáním do menšího počtu, obvykle dvou, sociálních tříd (Machonin, Tuček a kol., 1996, s. 20–32).

Je důležité si uvědomit, že jak v případě stratifikace, tak třídního uspořádání, skupiny nevznikají aposteriorní generalizací, ale jsou a priori teoreticky definovány za pomoci operacionalizovaných proměnných, kterými je určena sociální diferenciacie. Zatímco proměnné používané pro měření stratifikačního uspořádání jsou hierarchické, proměnné po-

7 Blíže k pojetí statusových skupin M. Webera viz kapitolu 2.4.2.

8 Blíže k tomuto problému viz kapitolu 2.2.2.

užívané pro měření třídního uspořádání jsou dichotomické. Zvolením příslušných proměnných již předem rozhodujeme o svých výsledcích.

Pro měření **stratifikované sociální diferenciace** se používají proměnné jako dosažené vzdělání, kvalifikace a pracovní postavení, kterým odpovídají pracovní příjmy, případně životní úroveň a životní způsob. Vzhledem k tomu, že se teoreticky předpokládá, že vzdělání a kvalifikace odpovídají pracovnímu postavení a pracovním příjmům, je stratifikační uspořádání společnosti považováno za meritokratické (výkonové). Z tohoto předpokladu vychází například Parsonsova teorie stratifikace.⁹

Pro měření **třídní sociální diferenciace** se používají tyto proměnné: vlastnictví výrobních prostředků (K. Marx), podíl na moci (R. Dahrendorf) nebo kombinace vlastnictví ekonomického a kulturního kapitálu (P. Bourdieu). Použití těchto dichotomických proměnných pak indikuje jak polární vyhocení sociální struktury, tak i její uzavřenost.

Podle P. Machonina se ve vyspělých moderních společnostech tato dvě vymezení sociální struktury zpravidla nevylučují, nýbrž vzájemně doplňují a prostupují (Machonin, Tuček a kol., 1996, s. 20–32).

Vrátíme-li se k našemu problému, zda mohou existovat sociální skupiny jako subjekty (nositelé) životního způsobu, pak můžeme na základě našeho rozboru dvou typů sociální diferenciace usoudit, že by bylo velkým zjednodušením redukovat nositele životního způsobu buď jen na jednotlivce vytržené ze sociálních vazeb, nebo na statisticky vytvořené agregáty. Zavedeme-li do zkoumání životního způsobu teorie tříd a vrstev a předpoklad empiricky existujících sociálních tříd a vrstev, pak můžeme mnohem hlouběji posoudit charakter podmínek, které ovlivňují utváření životních způsobů.

Jak uvidíme ve třetí kapitole, předpoklad třídní diferenciace společnosti nás zavede k pojetí životních podmínek jako strukturálních determinant, které podmiňují a určují třídní životní způsoby. Naopak předpoklad stratifikační diferenciace společnosti nás zavede k pojetí životních podmínek jako kulturních rámců, ve kterých je možné dosahovat vyššího sociálního statusu prostřednictvím komunitou oceňovaného výkonu bez ohledu na sociálně-ekonomický původ.

Jak jsme si již ukázali při vymezování pojmu životní způsob, systémově strukturalistické pojetí není jedinou možností, jak pohlížet na životní způsob. Systémově strukturalistický přístup se nezabývá (a ani nemůže)

9 Blíže k tomu viz kapitolu 2.1.1.